

**JOSEP M. SALRACH (1945-2025), EXCEL·LENT HISTORIADOR,
GRAN MESTRE, MAGNÍFICA PERSONA**

***JOSEP M. SALRACH (1945-2025), EXCELLENT HISTORIAN,
GREAT TEACHER, MAGNIFICENT PERSON***

GASPAR FELIU*
Institut d'Estudis Catalans

Amb la serenitat que el caracteritzava, Josep Maria Salrach em deia, en una de les nostres darreres trobades, encara a casa seva, que el seu desig era morir davant l'ordinador, tot i que sabia que no seria possible: els metges ja li havien anunciat el *cursus* del seu final, que explicava amb tota naturalitat. Tot i això, es va endur l'ordinador a l'hospital i va continuar treballant en la *Catalunya carolíngia*; el neguitejava saber que no podria acabar tot allò a què s'havia compromès i va escriure mentre va poder: dotze minuts passats de la mitjanit del dia de Pasqua em va enviar des de l'hospital un darrer capítol, documentat i clar, com tota la seva obra. I la darrera vegada que el vaig veure, ja a Sant Pau, estava davant de l'ordinador acabant un pròleg.

Josep M. Salrach i Marès va néixer el 8 de desembre de 1945 a Llinars del Vallès en una família relativament acomodada i culta. El seu pare tenia una petita indústria tèxtil que va fer fallida als anys cinquanta, en un moment en què, a més a més, estava malalt i va perdre una cama. La fallida es va emportar el patrimoni familiar. Després, el pare va tirar endavant com va poder amb una fabriqueta de lleixiu, en la qual necessitava l'ajut puntual dels altres membres de la família, en especial de la dona i el fill gran, que era el Josep M., que va començar a treballar als dotze anys en els moments que li deixava lliure l'escola. I, com hem vist, no va deixar de treballar fins al darrer moment.

Al mateix temps, era un gran lector: el seu pare l'encaminava, li proporcionava els llibres i el feia llegir per als seus germans més petits; però la inclinació

(*) gaspar.feliu@hotmail.com

decisiva cap al món de les lletres li va venir de la seva mare, que era neboda de l'escultor Frederic Marès. El Josep M. va aconseguir fer per lliure el batxillerat elemental, però la situació econòmica de la família no li permetia estudiar al batxillerat superior, que necessàriament havia de fer fora del poble. Per sort, l'escultor i museòleg Frederic Marès, oncle de la seva mare, es va oferir a fer-se càrrec de la matrícula i els llibres, i així pogué marxar a Barcelona als quinze anys i matricular-se a l'institut Milà i Fontanals, en un grup nocturn; per a la resta de despeses, va trobar feina al magatzem d'una empresa d'ensenyament per correspondència. Tot i el poc temps de què disposava, va superar el curs amb molt bones notes, de manera que el besoncle Marès es va decidir a pagar-li la resta del batxillerat i la carrera de Filosofia i Lletres. Marès esperava que, un cop llicenciat, el Josep M. l'ajudaria en la tasca museística i el succeiria quan fos l'hora. No va ser així, i l'escultor en tingué un gran disgust.

No va ser així perquè abans Salrach havia fet un pas decisiu quan va entrar a treballar a l'editorial Salvat com a redactor d'articles d'història destinats a un diccionari enciclopèdic que l'editorial preparava, i va tenir encara temps de fer en dos anys els tres de l'especialitat d'història. Val a dir que eren anys que les protestes estudiantils contra el règim franquista comportaven més dies de vaga que de classes i que les ganes de casar-se amb la Mercè també hi van tenir molt a veure. Tot seguit, començà la seva carrera acadèmica com a professor ajudant al departament d'Història Medieval de la Universitat l'any 1969, sense deixar de treballar a l'editorial Salvat, que abans de complir trenta anys li va encomanar la direcció de diverses obres enciclopèdiques i de la *Història de Catalunya Salvat*, una obra que en aquell moment representà un plantejament innovador. Com veurem més endavant, la direcció i coordinació d'obres l'acompanyà tota la vida.

Pel que fa a la seva carrera docent, pot no semblar gaire brillant, però ja és prou sabut que el mèrit no sempre n'és el determinant principal; Salrach va ser professor ajudant de 1970 a 1978, professor adjunt de 1978 a 1993 a la Universitat de Barcelona i encara de 1993 a 2003 a la Universitat Pompeu Fabra: no va accedir a la càtedra fins a l'any 2003, però va ser professor emèrit des de la seva jubilació l'any 2007 fins a la seva mort.

Salrach exercí amb delit i èxit les diverses facetes de l'ofici d'historiador, tant la investigació com la docència i la divulgació, i ho feu basant-se en una preparació sòlida, una gran intuïció en la tria dels temes i una dedicació i capacitat de treball poc comuns. Pel que fa a la preparació, va aprofitar les beceroles adquiribles a la Universitat franquista, tant a les aules com les sovint més

interessants que corrien pels claustres: per posar un exemple personal que ben segur que era generacional: no recordo que cap professor esmentés mai a l'aula la *Catalunya dins l'Espanya moderna*, el gran llibre de Pierre Vilar, però tots com a mínim n'havien sentit a parlar. En la seva formació com a medievalista va influir molt la lectura de Ferran Soldevila i, sobretot, de Ramon d'Abadal: els enfocaments innovadors d'aquest el decidiren a dedicar-se a l'alta edat mitjana. També pouà en Vicens Vives i Pierre Vilar, que el posaren en contacte amb els nous corrents metodològics, més centrats en la història social i econòmica. Salrach, però, no en conegué personalment cap, excepte, anys més tard, Pierre Vilar. El seu primer mestre directe va ser Manuel Riu, de qui era ajudant i amb qui forjà una gran amistat.

La seva formació es va consolidar aviat amb una relació constant amb la Universitat de Tolosa, on Pierre Bonnassie es convertí en el seu mentor i amic i li obrí les portes al coneixement i al tracte dels principals medievalistes francesos. Després consolidà aquest bagatge amb dues estades a la Universitat París VII, la primera de tot un curs l'any 1987-1988, i la segona d'un quadrimestre el curs 1990-1991. També va mantenir una relació constant amb els historiadors nord-americans Thomas Bisson i Paul Freedman. Tot això, essent molt, no hauria estat gran cosa sense el seu esforç personal, que li permeté tenir sempre un coneixement profund i al dia de la bibliografia i de les polèmiques historiogràfiques, de les quals examinava sempre la seva pertinença i el seu interès per a la història medieval catalana.

La collita resultant ha estat magnífica; el seu primer llibre, *El procés de formació nacional de Catalunya* (1978) va tenir un gran èxit i el situà a la primera fila dels estudis sobre el període altmedieval català: de fet, encara avui és l'obra de referència sobre els aspectes polítics de la Catalunya dels segles VIII i IX. L'edició de l'obra es devia superposar amb la seva participació en la primera *Història dels Països Catalans*, dirigida per Albert Balcells, per a la qual va escriure amb Eulàlia Duran el volum I, que abasta des dels inicis fins a la *Nova Planta* (1980); ja de gran, es lamentava que només havia aconseguit juxtaposar les tres històries, però per a una història conjunta era segurament massa aviat. Seguí *El procés de feudalització, segles III-XIII*, volum II de la *Història de Catalunya* dirigida de Pierre Vilar (1993).

La dècada següent, amb *Catalunya a la fi del primer mil·lenni* (2004), va aconseguir una explicació entenedora per a tothom dels inicis de Catalunya com a poble i, sense defugir els aspectes polítics, va posar l'èmfasi en els aspectes

econòmics i socials, que havia tractat poc abans en l'àmbit europeu amb *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval* (1997). Tot i la importància d'aquestes obres i d'altres que no tinc espai per esmentar, per a mi el seu llibre més impressionant i el que ens permet conèixer-lo millor com a historiador i com a persona és *La fam al món*, publicat l'any 2009; en ell, sense perdre gens de rigor, sobrepassa l'època medieval per arribar fins als nostres dies i va més enllà de l'ofici estricte d'historiador per convertir la crua descripció de la realitat en un clam de denúncia contra els opressors.

No puc parlar de la multitud d'articles, participacions en congressos i col·laboracions en obres col·lectives; diré només que els temes més recurrents de la seva investigació són el pas del món antic al feudalisme; l'evolució de Catalunya des de la conquesta franca fins a la plena independència dels comtats catalans; l'organització política, judicial i eclesiàstica d'aquests, i les qüestions sobre les formes de propietat, les relacions entorn de la terra i la situació social i econòmica dels conreadors. I encara dos temes concrets, que tenia molt a cor: Besalú i el seu comtat i, relacionat amb aquest, la figura de Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona, que el va encisar tota la vida i a qui va dedicar diversos treballs.

Josep M. Salrach va ser també un gran organitzador, animador i director d'obres col·lectives: a més de la *Història de Catalunya Salvat*, a la qual ja m'he referit, n'ha dirigit i coordinat altres, de les quals en distingiré tres: la coordinació del volum II d'*Història: política, societat i cultura dels Països Catalans* (1998), obra dirigida per Borja de Riquer, la seva tasca a la *Història agrària dels Països Catalans* (2004-2008), dirigida per Emili Giralt, en què havia de coordinar el volum dedicat a l'edat mitjana, però Giralt, malalt, aviat es recolzà molt en ell, que en va ser, de fet, codirector; i la darrera, la direcció de *Naixement de la nació catalana. Orígens i expansió* (2017) per a la qual va escriure un magnífic pròleg i un no menys magnífic epíleg que tots els historiadors, aspirants a historiadors i aficionats a la història haurien de llegir.

Una altra faceta important, i encara més per mi, perquè va ser el camp en què vam col·laborar més i més llargament, és l'edició de documents. Cap a l'any 1994, la Caixa va convocar unes beques d'investigació i publicació de documents a la qual vam decidir concórrer amb una proposta de publicació de pergamins de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que continués *El Archivo Condal*, editat l'any 1951 per Frederic Udina i que acabava amb la mort del comte Borrell l'any 992. Aconseguida la beca, Salrach va aportar de seguida el gruix de l'equip i vam tirar la feina endavant. He de dir que vaig aprendre molt de la col·laboració amb tothom, i en

especial amb el Josep M., que sabia trobar el punt just en els moments de dubte o diferència de parers. I a més, va escriure un «Resum històric i documental», que és una bona mostra alhora del seu coneixement de la documentació i de la seva capacitat de síntesi. El resultat, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I* va ser editat per la Fundació Noguera l'any 1999 en tres volums. A continuació, i amb el finançament directe de la Fundació Noguera, vam continuar l'edició dels documents de l'arxiu de la Corona d'Aragó fins a la mort de Ramon Berenguer IV, obra publicada l'any 2010.

Poc abans, l'any 2007, Josep M. Salrach i jo mateix havíem estat elegits el mateix dia membres de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que aviat ens nomenà adjunts a la direcció de la *Catalunya carolíngia*, que compartien Anscari Manuel Mundó i Josep M. Font i Rius; a qui succeïrem en la direcció quan l'edat i la malaltia els van fer demanar el relleu. Com a directors, amb la publicació del volum VIII, corresponent als comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga, a càrrec de Ramon Ordeig, vàrem tenir l'honor d'acabar el projecte de Ramon d'Abadal que el ple de l'Institut havia fet seu l'any 1920: la publicació de tots els documents dels comtats catalans fins a l'any 1000. Honor immerescut, atès que ens vam fer càrrec de la direcció quan la feina estava molt avançada. Però si bé el projecte d'Abadal s'havia completat, l'obra no es podia donar per acabada, feia falta un volum IX d'Apèndix, que Salrach va veure enllestit, però no publicat; després de diversos entrebancs, sortirà l'any 2026. I també calia completar la Introducció, de la qual Abadal només va poder redactar una primera part, fins a l'any 840, que va ser publicada, a cura de Jaume Sobrequés, l'any 1985. Per no deixar coixa en aquest punt la *Catalunya carolíngia*, Salrach i jo vam creure que el nostre càrrec —càrrega— de directors de l'obra ens obligava moralment a acabar la Introducció, que serà més aviat una conclusió. Per això s'havien de fer, i ens vàrem proposar fer, dues coses: posar al dia els textos d'Abadal, que de fet dataven dels anys quaranta i cinquanta del segle passat, i, en segon lloc, arribar a l'any mil. Com he dit, Salrach hi va treballar fins als últims dies i em temo que jo hauré de fer més o menys el mateix, però espero trobar prou ajuts per poder-la completar.

Els darrers anys, Salrach va dirigir també, amb Tomàs de Montagut, un projecte de publicació de documents faents per a la justícia catalana medieval; s'hi va embarcar després d'haver-ne vist molts per a la preparació del seu llibre *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any 1000* (2013) en el qual examina l'exercici de la justícia en els seus diferents aspectes tècnics i socials. El projecte,

començat l'any 2012, va ser finançat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i el Departament de Justícia de la Generalitat; el resultat han estat dos volums sobre *Justícia i reparació de conflictes a la Catalunya medieval*, el primer amb documents dels segles IX al XI, publicat l'any 2018, i el segon, del segle XII, publicat l'any 2024.

Salrach va excel·lir com a investigador, però també com a professor, i apreciava per igual les dues comeses. Com a docent, unia el seu profund coneixement de la matèria amb una gran capacitat de transmissió i una empatia que feien que a les persones que havien passat per les seves classes se'ls il·luminessin els ulls en recordar-lo: n'he estat testimoni molts cops i en deixa constància la presència de molts exalumnes a la presentació del segon volum de *Justícia i poder* al Parlament de Catalunya el 28 de novembre de 2024, quan ja havia corregut la notícia que la seva malaltia era terminal. I en l'homenatge que rebé del 30 de gener de 2025 a l'Institut d'Estudis Catalans: pensat com una reunió d'uns pocs amics, aviat les demandes per assistir-hi van obligar a traslladar l'acte a la sala Prat de la Riba, la principal i de major cabuda de l'Institut. Aquesta comunió amb els deixebles segurament es produïa perquè ell també s'ho passava bé transmetent el coneixement i dialogant amb els alumnes: fins al curs 2023-2024 va mantenir un curs per a gent gran al Col·legi de Llicenciats i feia anys que col·laborava amb grups de didàctica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Va ser també autor o coautor de diversos manuals, tant de batxillerat com universitaris.

Podríem dir que una prolongació de les classes eren els seus articles curts en revistes de divulgació històrica i cultural o en periòdics, donant la seva opinió sobre obres importants, polèmiques, o commemoracions; encara que va escriure en molts altres llocs, el seu mitjà més habitual era *L'Avenç*. Espigolaré només uns pocs títols: *La independència de la Catalunya comtal*; *Esclavitud, llibertat, servitud*; *El creixement altmedieval*; *Abadal, la història com a pedagogia*, i un de molt representatiu del seu tarannà: l'any 2012, durant la primera onada de neofeixisme a França, publicà *Juana de Arco, la doncella de Le Pen*, un crit d'alerta contra la manipulació de la història.

He de recordar també que Salrach va ser el primer president de la Societat Catalana d'Estudis Històrics quan l'any 1985 Emili Giralt, com a president de l'IEC, va restaurar la Societat; i que de l'any 2018 fins al gener de 2025 va ser el delegat de la Secció Històrico-Arqueològica a la Societat.

Per anar acabant, m'agradaria tractar molt breument altres aspectes, com la seva concepció de la història i la seva faceta social. En paraules seves, «La

història és una forma específica de treball científic que consisteix a interrogar el passat i a mirar d'entendre'l reflexionant-hi. De fet, seria anticientífic i moralment equivocat pretendre fer de jutges d'una gent que tenien un altre sistema de valors». En aquestes paraules no hi ha només una definició clara de la història i una guia per a historiadors, sinó també una comprensió cap a fets i personatges que avui ens resulten moralment reprovables.

Salrach era també un home de profundes conviccions socials i polítiques, preocupat per l'aconseguitment d'una societat més justa; com diu a l'epíleg de *Naixement de la nació catalana* parlant dels moviments transformadors de la societat: convé «que siguin moviments del poble, en el sentit que vagin més de baix a dalt que de dalt a baix; que siguin portadors d'un missatge d'esperança per als més desfavorits i de projectes de millora per al conjunt; que siguin inclusivius i que per tant sumin i no restin, i que siguin democràtics fins a la intransigència, en el sentit de fer bandera que el poder és del poble i per al poble, i que és el poble que es reconeix políticament com a tal el qui ha de decidir el seu futur».

I, acabo: Salrach, a més d'un gran savi, era sobretot un home bo; manllevo les paraules amb què el seu amic Borja de Riquer va cloure l'homenatge que se li va dedicar a l'Institut d'Estudis Catalans: Josep Maria Salrach és una de les poques persones de les quals ningú no en pot dir mal. Per això era respectat per totes les escoles i capelles, i mereixia amb escreix tant el títol de degà de l'altmedievalisme català, com el va definir fa anys Paul Freedman, com el de l'historiador de l'any mil, com l'anomenà recentment el periodista Ignasi Aragay.